

דליה מרקס

פזמו



"והייתה התורה שבפה חתוקה": טקסי חניכה ללימוד תורה

הדאגה ללמד את הבנים תורה היא אחת החובות המשותות על האב: "חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות".
(בבלי קידושין כט, ע"א)

אחד הדברים שייחדו את עם ישראל לאורך הדורות ובתפוצות הרבות הוא ידיעתם **קראו וכתוב**. היהודים (הגברים, לפחות) בלטו בכך שבמזרח ובמערב, עשירים ועניים, בעלי תורה, בעלי מלאכה ואנשים פשוטים, כולם קראו וכתבו ברמה זו אחרת. וזאת, גם כשישבו במקומות שבהן אומנות הקריאה והכתיבה הייתה נחלתם של מעטים. הקריאה והכתיבה שימשו בראש ובראשונה לתלמוד תורה, מצווה ראשונה במעלה, שעליה אמרו חז"ל "ותלמוד תורה כנגד כולם". כלומר יכולת הלימוד כוללת ומאפשרת את כל שאר המצוות.

הכנסת ילדים רכים לתלמוד התורה הייתה תהליך מורכב. הפעוטות הרכים, שפעמים היה גילם שלוש בלבד, יצאו מהבית החמים והמגונן אל מערכת מרתקת אבל גם תובענית ולעתים אף נוקשה. היה צורך להמתיק את המעבר הזה, להמתיק במובן המילולי לגמרי של המילה, כדי שחויית הלימוד תתקשר לנועם והנאה. בקהילות ישראל השונות נוצקו טקסים מיוחדים ליום המיוחד שבו נכנס ילד (הכוונה עד העת החדשה, לבנים בלבד) ללמוד תורה. השיר של סובול המוכר היטב במנגינה שחיבר לו שלמה בר, מתאר את הילד כחתן ממש ואת טקס החניכה ללימוד כמעין חתונה, חתונה עם התורה.

חתן תורה אישי

בחלק מן הקהילות, התקיים טקס החניכה לתורה בשבועות כמעין מתן תורה קטן. הנה תיאור של רבי אלעזר מוורמייזא (וורמס), פוסק ומקובל בקרב חסידי אשכנז שחי ופעל במאות ה"ב–י"ג, את הטקס שנהגו לקיים יהודי חבל הריין:

מנהג אבותינו שמושיבין התינוקות ללמוד בשבועות, לפי שניתנה בו תורה [...] כעלות השחר יום עצרת מביאין הנערים על שם "בהית הבקר ויהי קולת ובקרים" (שמות ט, טז). ומכסים אותו תחת המקטורין מביתם עד בית

אצלנו בכפר טודרא /
יהושע סובול
אָצְלָנוּ בְּכֶפֶר טוֹדְרָא
שְׂבָלֵב הָרִי הָאֵטְלֶס
הִיּוּ לוֹקְחִים אֶת הַיֶּלֶד
שְׁהַגִּיעַ לְגִיל חֲמֵשׁ.
כְּתוּב פְּרָחִים עוֹשִׂים לוֹ
אָצְלָנוּ בְּכֶפֶר טוֹדְרָא,
כְּתוּב בְּרֵאשׁ מְלַבִּישִׁים לוֹ
שְׁהַגִּיעַ לְגִיל חֲמֵשׁ.
כָּל הַיְלָדִים בְּרַחֲוֹב
נְגִיגָה גְדוּלָה עוֹרְכִים לוֹ
שְׁהַגִּיעַ לְגִיל חֲמֵשׁ.
אָצְלָנוּ בְּכֶפֶר טוֹדְרָא.

וְאֵז אֶת חֲתוּן הַשְּׂמֵחָה
שְׁהַגִּיעַ לְגִיל חֲמֵשׁ,
אָצְלָנוּ בְּכֶפֶר טוֹדְרָא,
מְכַנְיָסִים לְבֵית הַכְּנֶסֶת.
וְכוֹתְבִים עַל לִיחַ שֶׁל עַץ
בְּדָבָשׁ מְאֻלָּף וְעַד חֹט,
אֶת כָּל הָאוֹתִיּוֹת בְּדָבָשׁ,
וְאוֹמְרִים לוֹ: חֲבִיבִי לֵקֶח!
וְהִיטָה הַתּוֹרָה שְׁבִיבָה
מְחוּקָה כְּמוֹ טַעַם שֶׁל דָּבָשׁ
אָצְלָנוּ בְּכֶפֶר טוֹדְרָא
שְׂבָלֵב הָרִי הָאֵטְלֶס.

הכנסת או עד בית הרב, על שם "וַיִּתְּצֵבוּ בְּתַחֲמֵית הָהָר" (שם, יז). ונותניו אותו בחיקו של הרב, המושיבם ללמוד על שם "כַּאֲשֶׁר יֵשָׂא הָאֱמֹן אֶת הַיֵּנֶק" (במדבר יא, יב) "וְאֶנְכִי תַרְגְּלֵתִי לְאֶפְרַיִם קָחֶם עַל זְרוּעֹתָיו" (הושע יא, ג).

איבן מרקוס חקר טקסים אלה והוא סבור שהם מעוצבים כתהליך של לידה סמלית.¹⁶⁶ האב מכסה את הנער במעילו ונושא אותו מוסתר בחיקו כבמעין היריון גברי, והילד נולד כביכול מחדש בבית הכנסת או בבית הרב. אם הלידה הממשית שלו הייתה לידה טבעית, לידה זו היא אל התרבות המסוימת, התרבות האוריינית היהודית. אם הראשונה הייתה נשית, הלידה השנייה היא גברית. הילד מתקבל בחיבה אצל הרב, המשמש עתה כאומן, מעין הורה נוסף, והוא מוביל אותו בסדרה של טקסים. הילד חוזר אחרי הרב שקורא בפניו פסוקים הקשורים במתן תורה ובלימודים, אות אחרי אות, מילה אחרי מילה. במהלך הקריאה הילד מלקק דבש המרוח על אותיות ואוכל עוגה מתוקה וביצה, שעליהן חקוקים דברי תורה. מטרת כל אלה, להמתיק את חוויית הכניסה ללימוד התורה, וליצור זיקה בין המתיקות שבפה ובין מתיקותה של התורה:

מתוך הקדמת הרמב"ם לפרק "חלק" במשנה
~
נניח, שנער צעיר הוכנס אצל מחנך ללמדו התורה, וזה טובה גדולה לו בגלל מה שיגיע אליו מן השלמות אלא שהוא מחמת גילו הצעיר וחוסר דעתו לא יבין ערך אותו הטוב, ולא מה שיביא לו מן השלמות. והנה ההכרח מביא את המלמד שהוא מושלם ממנו לזרזו על הלמוד בדבר החביב עליו מחמת גילו הצעיר, ויאמר לו למד ואחן לך אגוזים או תאנים... וכאשר יהיה בעל הכרה יותר ויקל בעיניו גם דבר זה וידע שהוא דבר פחות ערך, משדלים אותו במה שהוא יותר חשוב מזה ואומרים לו למד כדי שתהיה רב ודין יכבדוך בני אדם ויעמדו מפניך ויקיימו דבריך ויגדל שמך בחייך ואחר מותר כמו פלוני ופלוני, ואז ילמד וישתדל כדי להשיג אותה המעלה, ותהיה התכלית אצלו שיכבדוהו בני אדם וינשאוהו וישבחוהו... לפי שאין כל בני אדם משיגים האמת ויהיו כמו אברהם אבינו. ולכן התירו להמון שישארו כפי דעתם לעשות הטוב לתקות הגמול, ולהתרחק מן הרעות מיראת העונש, ומעודדים אותם על כך ומחזקים מחשבתם בו, עד ששיג המשיג וידע את האמת והדרך המושלמת מה היא, כדרך שאנו עושים לנער בזמן הלמוד כפי המשל שהקדמנו.

ומביאים הלוח שכתוב עליו אב"ג תשר"ק [והפסוקים] "תּוֹרָה צָנָה לָנוּ מִשָּׁה" (דברים לג, ד) תורה תהא אומנותי "וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה" (דברים כד, טז). וקורא הרב כל אות ואות מן א"ב והתינוק אחריו [...] ונותן על הלוח מעט דבש, ולוחך הנער הדבש שעל האותיות בלשונו. ואחר כך מביאין העוגה שנילושה בדבש וכתוב עליה "אֲדָנִי ה' נָתַן לִי לְשׁוֹן לְמוֹדִים לְדַעַת לְעֹיֵת אֶת יָעֹף דָּבָר יְעִיר בְּבִקָּר בְּבִקָּר יְעִיר לִי אֲזַן לְשִׁמְעַ פְּלִמוֹדִים: אֲדָנִי ה' פָּתַח לִי אֲזַן וְאֶנְכִי לֹא מָרִיתִי אַחֲזֹר לֹא נְסוּגָתִי" (ישעיהו נ, ד-ה). וקורא הרב כל חיבה של אלו פסוקים, והנער אחריו. ואחר כך מביאין ביצה מבושלת וקלופה הקליפה ממנה וכתוב עליה "בְּטֶנֶה תֶּאֱכַל וּמַעֲיָה תִּמְלֵא אֶת הַמַּגְלָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנִי נָתַן אֵלֶיךָ וְאֵכְלָה וְתָהִי בְּפִי כְּדָבֶשׁ לְמַתּוֹק" (יחזקאל ג, ג). וקורא הרב כל חיבה והנער אחריו ומאכילין לנער העוגה והביצה כי טוב הוא לפתיחת הלב. (רבי אלעזר מוורמייזא, ספר הרקח, הלכות שבועות, רצו)

העיצוב של הטקס כולו גם מזכיר את יציאת מצרים ומעמד קבלת התורה. המעבר ליד הנהר כזיכרון למעבר בים סוף, ההתייצבות בבית הרב היא כהתייצבות בתחתית ההר, והרב המלמד את הילד את שיעורו הראשון בתורה הוא כמשה רבנו שהביא את התורה לישראל. רבי אליעזר מדגיש שהטקסים הללו התקיימו בשבועות, כמעין חג מתן תורה פרטי לילד המתחיל את לימודו. בצרפת ובפרובנס התקיימו טקסים דומים אבל ללא קשר למועד בלוח השנה אלא על פי מידת בשלותם של הילדים להיכנס לעולם הלימוד.

הטקס המסוים הזה בטל ככל הנראה עוד בימי הביניים, אולם שימש השראה לטקסים רבים אחריו, למשל לטקס החלאקה (וביידיש, אָפּשערן) המתקיים עד היום במירון בל"ג בעומר (וראו העיון על ל"ג בעומר).

טקסי חידוש הברית

מאות רבות של שנים לאחר שבטל הטקס שתיאר רבי אלעזר מוורמייזא, נולד טקס יהודי אחר, אף הוא בגרמניה, אף עניינו שלו חניכה לתורה, ואף הוא התקיים בדרך כלל בשבועות. ובעוד טקסי החניכה מעמק הריין יועדו לילדים רכים הנכנסים ללימוד, הטקסים המודרניים יועדו לבני נוער. כוונתה היא לטקסי קונפירמציה של נערים ונערות יהודיים, שהתקיימו מראשית המאה התשע-עשרה באירופה. בהעדר מונח עברי לטקס הקונפירמציה, בחרתי לתרגמו כטקס חידוש הברית, שכן, בטקסים אלה מצהירים בני נוער יהודיים על מחויבותם ליהדותם בפני קהילתם.

טקסי חידוש הברית היהודיים נחגגו בבית הכנסת ברוב עם וברוב הדר, בני הנוער (בגיל 16–17 בדרך כלל) נבחנו על ידיעותיהם והבנתם בנכסי היהדות. הטקסים הכילו תפילות מיוחדות ודרשות מרוממות והפכו לאירועים מרכזיים בחיי יחידים וקהילות. לאורך זמן רב החליפו טקסים אלה את טקסי בר-המצווה, שכן אנשי החינוך סברו שנערים ונערות בני 12–13 צעירים מדי להבין את גודל ההתחייבות ועוצמת המעמד.

עניין חשוב אחר הקשור בטקסי חידוש הברית הוא היותם אמצעי ליצירת שוויון בין בנים ובנות. כמאה שנה לפני שנחגג בארצות-הברית טקס בת-המצווה הראשון, השתתפו בנות בטקסי חידוש הברית באירופה. השתתפותן של הבנות הייתה טבעית ולא דרשה החלטות קשות במיוחד, היות שבמוסדות החינוך היהודיים ובקורסי ההכנה לטקסי חידוש הברית השתתפו בנים ובנות כאחד.

בקרב קהילות היהודיות הלא-אורתודוקסיות בצפון אמריקה מקובל כיום לערוך טקסי חידוש הברית, נוסף לטקסי בר-המצווה ובת-המצווה, כשלב מבוגר יותר שחווים בוגרי בית הספר היהודי כקבוצה. רבנים ומחנכים מחשיבים את טקס חידוש הברית כאמצעי לשמירת

טקס חידוש הברית הראשון לבנות נחגג בברלין בשנת 1817. וכך סופר עליו בכתב העת "שולמית":

~
[הטקס נערך] באווירה טקסית ביותר. את בית הכנסת מילאו מפה לפה ארבע מאות אנשים, שהתמוגגו בדמעות. הדרשה המצוינת, טקס החידוש הברית החגיגי, המנורות המאירות ושתי הבנות, הראשונות בישראל לחוות חידוש הברית, רוממו את רוחם של הנוכחים. הבנות עברו את הבחינה בהצלחה רבה ביותר. בקיצור, כל המרכיבים הללו הפכו את האירוע לחגיגה יפה וטקסית ביותר.¹⁶⁶

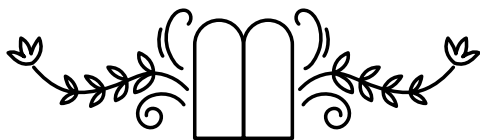
הקשר של הצעירים (ובני משפחותיהם) לבית הכנסת, והזדמנות חינוכית ולימודית משמעותית.

עליי להודות שבתחילה חשתי רתיעה מטקסים אלה, כי ראיתי בהם מעין חיקוי של טקסים מקבילים בנצרות (ואכן היהודים שאבו השראה מסויימת מטקסי קונפירמציה נוצריים בעיצוב הטקסים היהודיים). אבל לאחר שנכחתי בכמה מהם, השתכנעתי שמדובר בחוויה יהודית חינוכית ורוחנית אותנטית.

טקסי חידוש הברית היהודיים בתפוצות מזמינים אותנו להרהר בקשרים בין-תרבותיים ובשאלה תרבותית. אם אלה נעשים באופן מודע ומבוקר, אין בהם כל פסול, אדרבה יש בהם כדי להעשיר את החוויה הרוחנית והדתית שלנו. עם ישראל פועל בעולם, הוא משפיע על סביבתו ואף מושפע ממנה. כך היה לאורך הדורות, לדוגמה, חג שבועות שעוצב ככל הנראה באופן ראשוני על בסיס טקסים חקלאיים עתיקים התפתח להיות גם חג מתן תורה. רק תרבות קפואה אינה נמצאת בזיקה לסביבתה ואילו תרבות בשלה וחיה יכולה להרשות לעצמה להיות מושפעת, אם הדבר נעשה באופן מבוקר ובלי פחד מהיטמעות או מאיבוד ייחודה וזהותה.

*

בכל דור ודור עלינו לקבל את התורה מחדש. כך נהגו המקובלים וכך נהגו בקהילות ישראל השונות לאורך הדורות. ומה לגבינו? שומה עלינו לשקול **לפתח טקסים** הדומים לטקסי חידוש הברית, טקס לציון קבלת תעודת הזהות, למשל, או עם סיום הלימודים בתיכון, וכך להוסיף ממד רוחני לתקופה של בחינות הבגרות וההכנה לצבא. בימינו, כשתהליך ההתבגרות הולך ונפרש על פני יותר ויותר שנים, יש מקום לציון טקסי-יהודי של אבני דרך אלה בחיי מתבגרים ומתבגרות ישראלים-יהודיים.



הנטייה לאחר את טקסי הילדות המשמעותיים אינה חדשה. טקס ברית המילה, וגם פדיון הבן הראשון, שעליהם מחייבת התורה, מתקיימים כשהילדים (בנים בלבד) הם תינוקות רכים ואינם מסוגלים להבינם ולמשמעם. בימי הביניים נוספו טקסי חניכה לתורה, בשלב שהפעוטות מתפתחים להיות ילדים רכים, כשהילדים יכולים להבין ואף לזכור את הטקס. טקסי החניכה לא המירו את ברית המילה אבל אולי הוסיפו לטקס שבבשר טקס נוסף שעניינו קבלת התורה. מאוחר יותר, במאה החמש-עשרה, אנחנו שומעים לראשונה על טקסי בר-מצווה, המצוינים כשהילדים הופכים לנערים. בר-המצווה הופך בשלב זה להיות הטקס המרכזי של הילדות (במקביל לברית המילה). בגיל 13, כשהם בשלים יותר, מסוגלים הנערים לעמוד בפני הציבור ולהתחיל את חייהם כיהודים בוגרים. במאה התשע-עשרה איחרו את טקס הילדות העיקרי עוד וציינו את טקסי חידוש הברית בבני 16-17, מתוך הנחה שבגיל זה הנערים (וכאן גם הנערות) מבינים את חשיבות האירוע של הבחירה להימנות עם קהל ישראל ואת עוצמתו. כיום בנים ובנות רבים בתפוצות חוגגים בר-מצווה או בת-מצווה ונוסף לה חוגגים גם טקס חידוש הברית.